

Rozdział I. O odpowiedzialności odszkodowawczej w ogólności

§ 1. Odpowiedzialność cywilnoprawna

1. Problematyka odpowiedzialności za szkody wyrządzone niezgodnym z prawem wykonywaniem władzy publicznej powinna być poprzedzona prezentacją ogólnych zagadnień dotyczących odpowiedzialności cywilnej, w tym także odpowiedzialności odszkodowawczej i związanych z nią pojęć podstawowych, decydujących o kształcie tej instytucji, różnie przecież ujmowanej w literaturze i orzecznictwie. Jest bowiem swoistym paradoksem, iż w polskiej nauce prawa cywilnego odpowiedzialność – uznawana powszechnie obok własności za jeden z dwóch filarów prawa cywilnego¹ – nie jest pojmowana jednorodnie².

2. W potocznym ujęciu „odpowiedzialność” rozumiana jest najczęściej jako obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje lub czyjeś czyny bądź też jako przyjęcie na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub o coś³.

¹ *A. Stelmachowski*, *Zarys teorii*, s. 210.

² *W. Czachórski*, *Zobowiązania. Zarys wykładu (aktualiz.: A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian)*, Warszawa 2007, s. 63–64; *tenże*, *Zbieg odpowiedzialności cywilnej według kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1960, s. 5 i n.; *W. Warkalło*, *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*, Warszawa 1972, s. 13; *A. Stelmachowski*, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1969, s. 242–243; *tenże*, *Zarys teorii*, s. 209–213; *T. Dybowski*, w: *Z. Radwański* (red.), *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Wrocław 1981, s. 165 i n.; *A. Klein*, *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wrocław 1964, s. 86; *tenże*, *Klika uwag w kwestii charakteru prawnego odpowiedzialności za szkodę legalną*, *AUWr* 1985, *Prawo*, Nr CXLIII, s. 119 i n.; *E. Skowrońska*, *Odpowiedzialność spadkobierców za długi spadkowe*, Warszawa 1984, s. 13–15; *T. Siemiątkowski*, w: *A. Szajkowski* (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 16, s. 339; *Z. Banaszczyk*, w: *M. Safjan* (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 964 i n.; *M. Kaliński*, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, Warszawa 2014, s. 3 i n.; *Z. Radwański*, *A. Olejniczak*, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2006, s. 19; *A. Korybski*, *L. Leszczyński*, *A. Pieniążek*, *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 1999, s. 168 i n.; *W. Góralczyk jr.*, *Zasada kompetencyjności w prawie administracyjnym*, Warszawa 1986, s. 45 i n.

³ *M. Szymczak* (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 449.

3. W nawiązaniu do potocznego i powszechnego rozumienia pojęcia odpowiedzialności w doktrynie odpowiedzialność prawną charakteryzuje się najczęściej jako zasadę „ponoszenia przez podmiot prawa ujemnych konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy, które podlegają ujemnej kwalifikacji prawnej i są przypisywane określonemu podmiotowi w porządku prawnym”⁴. Niekiedy jednak podnosi się⁵, że powyższa definicja odpowiedzialności prawnej powinna być dookreślona dwojako: po pierwsze, przez wyraźne wskazanie faktów, które mogą powodować powstanie tej odpowiedzialności, skoro jedynie z faktami prawnymi (rozumianymi jako zachowania się człowieka oraz zdarzenia niezależne od jego woli) normy prawne wiążą ujemne następstwa; po drugie, przez podkreślenie w definicji odpowiedzialności prawnej obowiązku jej ponoszenia, co uwypukli jej prawny charakter. W prezentowanym ujęciu odpowiedzialność prawną rozumie się zatem jako „obowiązek ponoszenia przez podmiot przewidzianych prawem ujemnych następstw faktów prawnych podlegających negatywnej kwalifikacji normatywnej i przypisywanych prawnie określonemu podmiotowi w porządku prawnym”⁶.

W najbardziej ogólnym ujęciu odpowiedzialność prawna związana jest zatem z istnieniem norm sankcjonujących, które wiążą się z obowiązkiem ponoszenia ujemnych następstw nieprzestrzegania wzorów zachowań przewidzianych przez normy prawne. Sankcja rozumiana jest bowiem powszechnie jako wymierzenie podmiotowi naruszającemu standardy zachowań przewidzianych w normach prawnych określonych przez prawo dolegliwości⁷.

Zaprezentowana definicja odpowiedzialności prawnej obejmuje przypadki ponoszenia przez określony podmiot odpowiedzialności zarówno za czyn własny, jak i za czyn cudzy, nie zawsze bowiem odpowiedzialność w ujęciu prawnym ponoszą te osoby, które są bezpośrednimi sprawcami czynu (co odróżnia odpowiedzialność prawną od odpowiedzialności w jej

⁴ *W. Lang*, Struktura odpowiedzialności prawnej, ZNUMK 1968, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Nr 31, Prawo VIII, s. 12. Zob. też *W. Lang*, Spór o pojęcie odpowiedzialności prawnej, ZNUMK 1969, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Nr 37, Prawo IX, s. 51 i n.; *T. Dybowski*, w: *Z. Radwański* (red.), System Prawa Cywilnego, t. III, cz. 1, s. 166; *A. Stelmachowski*, Zarys teorii, s. 209 i 210; *J. Jezioro*, w: *U. Kalina-Prasznic* (red.), Encyklopedia prawa, Warszawa 2007, s. 483. Zob. również do odpowiedzialności pracowniczej *T. Kuczyński*, w: *U. Kalina-Prasznic* (red.), Encyklopedia prawa, Warszawa 2007, s. 479. Por. *W. Czachórski*, Zobowiązania, 2007, s. 64; *K. Rendaszka*, Cywilnoprawna odpowiedzialność współników w spółce z o.o., Kraków 1998, s. 16 i n.

⁵ *T. Siemiątkowski*, w: *A. Szajkowski* (red.), System Prawa Prywatnego, t. 16, s. 348.

⁶ Tak tamże.

⁷ Por. *T. Stawecki, P. Winczorek*, Wstęp do prawoznawstwa, Warszawa 2002, s. 82; *Z. Kubot*, Odpowiedzialność dyrektora przedsiębiorstwa państwowego, AUWr 1995, Prawo, Nr CCXLVI, s. 21.

potocznym rozumieniu). W prawie cywilnym można znaleźć wiele przykładów, w których odpowiedzialność danego podmiotu nie jest związana ze sprawstwem opartym na więzi przyczynowej łączącej ten podmiot ze zdarzeniem wyrządzającym szkodę. Są to przypadki odpowiedzialności za czyn cudzy⁸, oparte na wszystkich jej zasadach, a także przypadki odpowiedzialności za zdarzenia niebędące czynami ludzkimi. W prezentowanym ujęciu odpowiedzialność prawna nie może być więc ograniczona do odpowiedzialności sprawczej i wiązać się z potępieniem (moralnym lub prawnym) sprawcy, który swoim zachowaniem naruszył prawo.

Należy jednak wskazać, że w zaprezentowanej powyżej definicji istotne niedostatki związane są z posłużeniem się w jej treści – jako cechą wyróżniającą – cechą „ujemnej kwalifikacji normatywnej” czynu, zdarzenia lub stanu rzeczy, za które podmiot odpowiada prawnie. Często bowiem owa ujemna kwalifikacja pojmowana jest z jednej strony jako normatywna ocena zachowania się podmiotu i odnoszona do bezprawności, a z drugiej strony jako ujemna ocena skutku lub też ujemna ocena zdarzenia, ale dokonywana przez przyzmat ujemnej oceny skutku⁹. W zaprezentowanej wyżej definicji nie mieszczą się co najmniej w wąskim jej ujęciu przypadki ponoszenia odpowiedzialności przypisanej konkretnemu podmiotowi za zachowania zgodne z prawem, co ma miejsce np. w przypadku odpowiedzialności władzy publicznej za szkody wyrządzone zgodnym z prawem jej wykonywaniem (np. art. 417² KC), które niewątpliwie są zaliczane do odpowiedzialności odszkodowawczej. Wymóg, aby zdarzenia lub stany rzeczy (względnie fakty prawne) podlegały ujemnej kwalifikacji prawnej, wyklucza również z zakresu pojęcia odpowiedzialności prawnej takie konstrukcje cywilistyczne, jak bezpodstawne wzbogacenie, nienależne świadczenie czy poniesienie uszczerbku majątkowego (szkody) na korzyść drugiej osoby w wyniku własnego działania. Podnosi się bowiem, że czyny podmiotów, które niesłusznie (bezpodstawnie) się wzbogacają lub przyjmują nienależne świadczenie, mogą być traktowane „jedynie” jako fakty bezpodstawne lub bezzasadne prawnie. Natomiast mogłyby być one traktowane jako działanie bezprawne tylko w przypadku, gdyby system prawa był oparty na założeniu, że działanie, które nie jest wyraźnie dozwolone przez normy prawne, jest prawnie zakazane. Koncepcja ta byłaby w praktyce zadaniem niewykonalnym, jako

⁸ T. Siemiątkowski, w: A. Szajkowski (red.), System Prawa Prywatnego, t. 16, s. 343.

⁹ W. Lang, Struktura odpowiedzialności prawnej, s. 31, który przyjmuje, że uniwersalną przesłanką normatywną odpowiedzialności prawnej jest bezprawność czynu lub zdarzenia, za który podmiot odpowiada prawnie, natomiast w innym miejscu wskazuje, że „normatywną przesłanką odpowiedzialności prawnej we wszystkich dziedzinach prawa jest (...) przedmiotowa bezprawność postępowania lub przypisywanych podmiotowi następstw tego postępowania” (s. 12).

że wymagałaby stworzenia katalogu czynów dozwolonych prawnie¹⁰. W doktrynie podnosi się również, że zaprezentowana definicja odpowiedzialności prawnej wyklucza możliwość objęcia nią sytuacji, w których obowiązek świadczenia odszkodowania wynika z umowy lub normy prawnej, tak jak ma to miejsce w przypadku odpowiedzialności wynikającej z umów o charakterze gwarancyjnym, przewidujących świadczenie odszkodowawcze¹¹.

Przedstawiona powyżej definicja odpowiedzialności oparta jest więc na koncepcji sankcji rozumianej jako wymierzenie podmiotowi naruszającemu standardy zachowań przewidzianych w normach prawnych określonych przez prawo dolegliwości, stąd też nie w pełni przystaje ona do konstrukcji odpowiedzialności cywilnoprawnej sprawdzającej się do możliwości uruchomienia wobec dłużnika przymusu państwowego na wypadek, gdyby nie spełnił on dobrowolnie ciążącego na nim świadczenia. W tym ostatnim ujęciu czynienie dolegliwości nie jest jednak celem ustawodawczym, ale co najwyżej jego ubocznym refleksem, na co zwraca się niejednokrotnie uwagę w nauce prawa cywilnego, np. w odniesieniu do funkcji odpowiedzialności odszkodowawczej¹².

4. Z uwagi na gałąź prawa, w obrębie której regulowana jest odpowiedzialność prawna, w doktrynie wyróżnia się odpowiedzialność administracyjną¹³, cywilnoprawną, w tym odpowiedzialność pracowniczą¹⁴, karną, dyscyplinarną oraz konstytucyjną, z tym zastrzeżeniem, iż miejsce regulacji nie może stanowić jedyne kryterium wyróżniającego. Różnice między wskazanymi wyżej „rodzajami” odpowiedzialności, podyktowane ich specyfiką, dotyczą m.in. ich przesłanek, zasad i funkcji. Można najogólniej wskazać, iż odpowiedzialność w prawie karnym oraz administracyjnym związana jest ze stosowaniem środków przymusu, tj. środków właściwych władztwu publicznemu. Inaczej kształtuje się natomiast odpowiedzialność w prawie cywilnym i innych gałęziach prawa, tradycyjnie zaliczanych do sfery prawa prywatnego, gdzie środki przymusu władza

¹⁰ Tamże, s. 31–32.

¹¹ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, 2014, s. 3. Por. W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej*, s. 33 oraz T. Dybowski, w: Z. Radwański (red.), *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, s. 173–174.

¹² Por. W. Warkallo, *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, 1972, s. 41 i n.; W. Czachórski, *Zasady i funkcje odpowiedzialności odszkodowawczej według kodeksu cywilnego – ich ewolucja*, w: Z. Radwański (red.), *Studia z prawa zobowiązań*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Alfredowi Ohanowiczowi, Warszawa–Poznań 1979, s. 62. Zob. również Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania*, s. 19–21.

¹³ W zakresie odpowiedzialności administracyjnej zob. M. Winceniak, *Sankcje w prawie administracyjnym i procedura ich wymierzania*, Warszawa 2008, s. 88 i n. oraz wskazana tam literatura.

¹⁴ T. Siemiątkowski, w: A. Szajkowski (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 16, s. 350.

publiczna stosuje jedynie w tych sytuacjach, w których osoba ponosząca odpowiedzialność uchyła się od dobrowolnego wykonania spoczywającego na niej obowiązku. Stąd też można przyjąć, że właściwością odpowiedzialności cywilnej jest to, iż podmiot, któremu jest ona przypisana, ponosi ją (odpowiedzialność) wobec innego podmiotu, który samodzielnie nie stosuje władczo środków przymusu, nawet jeżeli ich stosowanie należy do jego kompetencji właściwych w innych relacjach prawnych (państwo, jednostka samorządu terytorialnego).

5. Rodzi się w tym miejscu pytanie, czy odpowiedzialność cywilna może być w ogóle rozumiana – podobnie jak odpowiedzialność karna – jako stan rzeczy uruchamiający określone środki przymusu. Historycznie rzecz ujmując – odpowiedzialność cywilna wywodzi się z represji karnej. Dopiero od XVIII w. nastąpiło rozdzielenie środków stosowanych przez obie gałęzie prawa. Ponadto, w przeciwieństwie do odpowiedzialności karnej, odpowiedzialność cywilna przestała być silnie związana z elementem moralnego potępienia, co znalazło swoje uzasadnienie przede wszystkim w tym, iż odpowiedzialność cywilna stała się w wielu przypadkach odpowiedzialnością oderwaną od winy, a nawet niezależną od przesłanki bezprawności¹⁵. Jednak mimo rozdzielenia prawa cywilnego od prawa karnego związki między obiema gałęziami są silne¹⁶. W odpowiedzialności karnej środkiem przymusu jest kara, natomiast w ramach odpowiedzialności cywilnej możliwe staje się przymusowe zaspokojenie uprawnionego wobec zobowiązanego, przy czym przymus ten odnosi się zasadniczo do sfery majątkowej obowiązanego¹⁷. Przedstawiona wyżej obserwacja, wykazująca pewne podobieństwa obu rodzajów odpowiedzialności, oraz analiza poglądów doktryny i orzecznictwa nie pozwalają więc na odrzucenie *a limine* możliwości traktowania odpowiedzialności cywilnej w niektórych jej przejawach jako sankcji o charakterze majątkowym, uruchamianej na wypadek zachowania się podmiotu w sposób niezgodny z dyspozycją normy prawnej. Takie rozumienie odpowiedzialności cywilnej nie uchybia możliwości uznawania za sankcje cywilnoprawne także innych negatywnych skutków wadliwego (niezgodnego

¹⁵ T. Dybowski, w: Z. Radwański (red.), System Prawa Cywilnego, t. III, cz. 1, s. 166–167.

¹⁶ W. Daszkiewicz, Zasądzenie odszkodowania z urzędu w polskim procesie karnym, Warszawa 1970, s. 17 i n.

¹⁷ Por. T. Dybowski, w: Z. Radwański (red.), System Prawa Cywilnego, t. III, cz. 1, s. 167. Zob. jednak art. 1053 KPC, który daje sądowi możliwość zamiany grzywny na areszt w przypadku niezapłacenia przez dłużnika grzywny nałożonej na niego po bezskutecznym upływie terminu do wykonania czynności, której inna osoba nie może za niego wykonać, czy też działania przez dłużnika wbrew obowiązkowi zaniechania pewnej czynności lub nieprzeszkadzania czynności wierzyciela. Zob. również R. Longchamps de Bérier, Zobowiązania (oprac. J. Górski), Poznań 1948, s. 21 oraz A. Ohanowicz, J. Górski, Zarys prawa zobowiązań, Warszawa 1970, s. 25.

z treścią normy) zachowania się podmiotów (stron) stosunków cywilnoprawnych, jak np. skutków (sankcji) wadliwych czynności prawnych¹⁸.

6. Odpowiedzialność cywilnoprawna nie może być definiowana przez proste odniesienie się do miejsca regulacji – nie zawsze bowiem ujemne następstwa określonego zdarzenia rodzą dla danego podmiotu negatywne konsekwencje prawne w rozumieniu odpowiedzialności takiej, jaką przyjmuje się w prawie karnym lub konstytucyjnym. Prawo cywilne – w przeciwieństwie do prawa karnego – nie jest nastawione na regulowanie odpowiedzialności w znaczeniu wymierzenia sprawcy określonej przez prawo dolegliwości, ale co do zasady polega na „wspieraniu poprawności kształtowania się stosunków cywilnoprawnych, normowanych przez tę gałąź prawa”¹⁹ przez przywrócenie naruszonego stanu prawnego²⁰.

7. W doktrynie prawa prezentowane są rozbieżne stanowiska odnośnie do pojęcia odpowiedzialności cywilnoprawnej.

Po pierwsze, odpowiedzialność tę rozumie się jako zobowiązanie określonego podmiotu zagrożone sankcją cywilną²¹. Stąd też – w zależności od postaci (rodzaju) sankcji – odpowiedzialność cywilnoprawna obejmuje:

- 1) odpowiedzialność odszkodowawczą,
- 2) odpowiednie ukształtowanie (przekształcenie, rozwiązanie) stosunku prawnego,
- 3) sankcję nieważności,
- 4) przymusowe wykonanie zobowiązania,
- 5) inne sankcje związane głównie z osobą człowieka, przykładowo takie jak nakaz złożenia odpowiednich oświadczeń niebędących oświadczeniami woli²².

Po drugie, przez pojęcie odpowiedzialności rozumie się „wszelkie skutki prawne niewykonania zobowiązania, niespełnienia świadczenia lub niewykonania konkretnego działania, do podjęcia którego zobowiązana była jedna z stron, niezależnie od tego, czy w charakterze dłużnika, czy w charakterze wierzyciela”²³. Pojęcie odpowiedzialności widzianej

¹⁸ Por. odnośnie do sankcji bezskuteczności względnej czynności prawnej, której wystąpienie prowadzi do odpowiedzialności osoby, która wskutek tej czynności uzyskała korzyść – P. Machnikowski, Słowo wstępne, w: P. Machnikowski (red.), *Odpowiedzialność w prawie cywilnym*, AUWr 2006, Prawo, Nr CCC, s. 7.

¹⁹ T. Siemiątkowski, w: A. Szajkowski (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 16, s. 354.

²⁰ T. Dybowski, w: Z. Radwański (red.), *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, s. 167.

²¹ A. Stelmachowski, *Zarys teorii*, s. 209.

²² Tamże, s. 212–213.

²³ A. Klein, *Wykonanie umowy i odpowiedzialność*, w: L. Bar (red.), *Instytucje prawne w gospodarce narodowej*, Warszawa 1981, s. 282 i n. Zbliżone stanowisko zajmuje E. Łętowska, w: E. Łętowska (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Zobowiązania*

z perspektywy skutków wynikających ze wskazanych powyżej zachowań obejmuje:

- 1) dochodzenie przymusowego spełnienia świadczenia,
- 2) skutki niespełnienia świadczenia (w tym uprawnienie do powstrzymania się ze spełnieniem świadczenia wzajemnego oraz uprawnienie do odstąpienia od umowy wzajemnej),
- 3) skutki nienależytego spełnienia świadczenia oraz nienależytego wykonania zobowiązania,
- 4) wykonanie zastępcze zobowiązania,
- 5) odpowiedzialność odszkodowawczą,
- 6) odpowiedzialność z tytułu kar umownych,
- 7) odpowiedzialność za niespełnienie lub nienależyte spełnienie świadczenia wskutek okoliczności dotyczących wierzyciela²⁴.

Po trzecie, przez pojęcie odpowiedzialności rozumie się możliwość zastosowania przymusu państwowego wobec braku samodzielnej realizacji przez dłużnika ciężącego na nim obowiązku powinnego zachowania się (świadczenia)²⁵. Wydaje się, że koncepcja ta najpełniej odpowiada funkcji odpowiedzialności cywilnoprawnej. Oddaje bowiem w sposób należyty jej istotę jako prawnego instrumentu ochrony interesów podmiotu, którego prawnie doniosłe dobra zostały naruszone, przez zagwarantowanie mu realizacji powinnego świadczenia dłużnika obowiązanego do usunięcia skutków owego naruszenia. Warto także zauważyć, że wymienione przez zwolenników drugiej koncepcji skutki niewykonania zobowiązania, niespełnienia świadczenia lub niewykonania konkretnego działania sprowadzają się ostatecznie do obowiązku spełnienia przez dłużnika określonego świadczenia lub świadczeń (odpowiadających co do zasady swoją treścią świadczeniu pierwotnemu), które podlegają przymusowi państwowemu. Bez możliwości zagwarantowania spełnienia świadczenia w drodze przymusu państwowego odpowiedzialność cywilnoprawna nie mogłaby pełnić swej roli²⁶. Z tego punktu widzenia nie można zgodzić się z poglądem, że „nie ma jakiegoś koniecznego związku między twierdze-

– część ogólna, Warszawa 2013, s. 19, która przez pojęcie odpowiedzialności rozumie wszelkie negatywne konsekwencje prawne wobec dłużnika wynikające z uchybienia przez niego swej powinności (wykonania zobowiązania, spełnienia świadczenia, zrealizowania długu). Zob. również *T. Pajor*, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982, s. 6–8, zdaniem którego odpowiedzialność to „całokształt ujemnych konsekwencji prawnych przewidzianych na wypadek naruszenia zobowiązania”.

²⁴ *A. Klein*, *Wykonanie umowy*, s. 282 i n.

²⁵ *P. Machnikowski*, w: *E. Łętowska* (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2013, s. 171; *E. Skowrońska*, *Odpowiedzialność spadkobierców*, s. 13.

²⁶ Inaczej *T. Stemiątkowski*, w: *A. Szajkowski* (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 16, s. 355.

niem, że normę prawną stanowią kompetentne organy państwa a teza, że naruszenie tej normy musi być zagrożone sankcją w postaci przymusu realizowanego przez inny organ państwowy²⁷. Niezależnie bowiem od tego, że można wyróżnić normy prawne, które nie są opatrzone sankcją, uwzględnienie w ramach definicji odpowiedzialności cywilnoprawnej możliwości zastosowania przymusu państwowego nadaje ciążącemu na dłużniku obowiązкови spełnienia świadczenia charakter prawny.

W konkluzji należy wskazać, iż odpowiedzialność cywilnoprawna obejmuje wszelkie sytuacje, w których istnieje zagwarantowana przymusem państwowym powinność spełnienia ciążącego na dłużniku świadczenia wobec podmiotu, którego prawnie chronione dobra zostały naruszone. Jest to więc zasadniczo kategoria prawa obligacyjnego²⁸. W ramach tak ujmowanego pojęcia odpowiedzialności cywilnej mieszczą się zatem nie tylko przypadki odpowiedzialności odszkodowawczej (o czym więcej w § 2), ale także nieobjęte odpowiedzialnością odszkodowawczą przypadki odpowiedzialności z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, odpowiedzialności wynikającej z naruszenia praw podmiotowych bezwzględnych, choć prawa te same w sobie nie rodzą czyjejkolwiek odpowiedzialności, przypadki bezpodstawnego wzbogacenia itp.

8. Warto także zwrócić uwagę, że niektóre przypadki naruszenia praw podmiotowych bezwzględnych uruchamiają objęte odpowiedzialnością naruszciciela, zbiegające się ze sobą, różnego rodzaju roszczenia uprawnionego. I tak np. naruszenie własności polegające na pozbawieniu właściciela władztwa nad rzeczą uruchamia jego roszczenie windykacyjne (art. 222 § 1 KC), a także roszczenie o naprawienie szkody przez przywrócenie stanu poprzedniego (art. 415 w zw. z art. 363 § 1 KC)²⁹. Takie same w zakresie zamierzonego skutku roszczenia wierzyciela mogą być związane z różną postacią odpowiedzialności dłużnika (odszkodowawczą lub też wynikającą z samego naruszenia prawa podmiotowego bezwzględnego). Ilustrację takiego stanu rzeczy stanowi stan faktyczny objęty wyrokiem Sądu Najwyższego z 19.1.2000 r.³⁰, w którym Sąd podkreślił, iż w razie stwierdzenia nieważności decyzji administracyjnej nie jest – na podstawie uchylonego art. 160 § 1 KPA – wyłączona możliwość

²⁷ Tak Z. Radwański, M. Zieliński, w: M. Saffan (red.), System Prawa Prywatnego, t. 1, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012, s. 459.

²⁸ Tak np. W. Lang, Struktura odpowiedzialności prawnej, s. 11.

²⁹ Na co wielokrotnie zwracano uwagę w literaturze, podkreślając, iż wybór roszczenia pozostawiony jest swobodnemu uznaniu uprawnionego; por. W. Czachórski, *Rei vindicatio* według obowiązującego prawa polskiego (II), NP 1960, Nr 4, s. 486; T. Dybowski, *Ochrona własności w polskim prawie cywilnym. Rei vindicatio, actio negatoria*, Warszawa 1969, s. 217–222 oraz E. Łętowska, *Zbieg norm w prawie cywilnym*, Warszawa 2002, s. 136 i n.

³⁰ I CKN 1038/98, niepubl.

wyboru przez poszkodowanego restytucji naturalnej jako sposobu naprawienia szkody wyrządzonej tą decyzją. Powołany wyrok SN został wydany na skutek kasacji wniesionej od wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 11.2.1998 r.³¹, w którym przyjęto, że w trybie art. 160 KPA „podmiot uprawniony nie może dochodzić zwrotu określonych rzeczy w naturze czy to na podstawie przepisów prawa rzeczowego, czy prawa zobowiązań. Przepis ten normuje, odmiennie od przepisów ogólnych dotyczących odpowiedzialności odszkodowawczej zawartych w przepisach KC, sposób naprawienia szkody. W świetle tego przepisu stronie przysługuje jedynie roszczenie odszkodowawcze i tylko w granicach rzeczywistej szkody, natomiast nie uprawnia on strony do żądania przywrócenia stanu poprzedniego”. W świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 23.9.2003 r.³² cytowany pogląd Sądu Apelacyjnego w Warszawie nie daje się już obronić na żadnej płaszczyźnie.

9. W tym miejscu należy także wskazać, że z uwagi na to, że odpowiedzialność cywilnoprawna jest pojęciem ściśle związanym z treścią stosunku cywilnoprawnego łączącego osobę, której chronione dobra zostały naruszone, z osobą obowiązaną do określonego normatywnie zachowania usuwającego w różnorodny zresztą sposób skutki takiego naruszenia, pojęcie odpowiedzialności cywilnoprawnej nie obejmuje – w mojej ocenie – przypadków związanych z sankcją nieważności³³. Niezależnie od tego, że sankcja nieważności czynności prawnej odnosi się w tym samym stopniu do obu stron czynności, jej wystąpienie nie powoduje bezpośrednio powstania między stronami nieważnej czynności prawnej stosunku prawnego. Jedyną sankcją czynności prawnej, jaka może być objęta zakresem pojęciowym odpowiedzialności cywilnoprawnej, jest sankcja bezskuteczności względnej (art. 59 oraz 527 i n. KC), skoro zaktualizowanie się tej sankcji na skutek stosownego orzeczenia sądu tworzy stosunek prawny między wierzycielem a osobą trzecią, która będzie musiała znosić fakt prowadzenia wobec jej majątku egzekucji³⁴. Przedstawionego wywodu nie zmienia fakt, że niekiedy zawarcie nieważnej umowy może samo w sobie być poczytane za czyn niedozwolony³⁵.

10. W obszarze prawa cywilnego tak doktryna, jak i orzecznictwo posługują się wielokrotnie terminem „odpowiedzialność” w sytuacji, w której dłużnik spełnia świadczenie. Mówi się bowiem, że świadcząc zgodnie

³¹ I ACa 1074/97, PG 1999, Nr 11, s. 39.

³² Wyr. TK z 23.9.2003 r., K 20/02, OTK-A 2003, Nr 7, poz. 76.

³³ Por. np. T. Siemiątkowski, w: A. Szajkowski (red.), System Prawa Prywatnego, t. 16, s. 353.

³⁴ Tak też P. Machnikowski, w: E. Lętowska (red.), System Prawa Prywatnego, t. 5, s. 171.

³⁵ Por. S. Soltysiński, w: Z. Ziemiński, K. Daszkiewicz, S. Soltysiński, Trójgłos o prawniczym pojęciu czynu, SP 1971, Nr 29, s. 43.

z treścią zobowiązania, „dłużnik także realizuje swą odpowiedzialność”, z wyjątkiem tych sytuacji, gdy brak jest możliwości skorzystania ze środków przymusu w celu realizacji zobowiązania, a mimo to dochodzi do jego dobrowolnego wykonania, jak to ma miejsce w przypadku zobowiązań naturalnych³⁶.

Należy zauważyć, że w prawie cywilnym ustawodawca używa pojęć „jest odpowiedzialny” czy też „ponosi odpowiedzialność” dla określenia obowiązku spoczywającego na adresacie normy prawnej (por. np. art. 417 § 1, art. 433–436, 472–474 KC). Nie budzi jednak wątpliwości, że obowiązany nie zostanie pociągnięty do odpowiedzialności (nie poniesie odpowiedzialności, która na nim ciąży), jeśli dobrowolnie spełni nałożony na niego obowiązek (np. naprawi szkodę).

Powyższe można wyjaśnić w ten sposób, iż w redakcji wielu przepisów prawa cywilnego ustawodawca, posługując się terminami „odpowiedzialność”, „odpowiedzialny”, dokonał pewnego usprawiedliwionego stanem rzeczy skrótu. Daje się to łatwo wykazać poprzez analizę stosunku obligacyjnego, którego źródłem jest przepis ustawy nakładający na określony podmiot obowiązek spełnienia świadczenia w postaci naprawienia szkody (dania odszkodowania). Z punktu widzenia treści takiego stosunku cywilnoprawnego podstawowe (pierwotne niejako) znaczenie ma uprawnienie do naprawienia szkody (wierzytelność, roszczenie) i skorelowany z nim obowiązek wyrównania prawnie relewantnego uszczerbku (dług).

We wzajemnej relacji pojęć „dług” i „odpowiedzialność” dług ma charakter pierwotny w tym sensie, że najpierw pojawia się obowiązek naprawienia szkody, a w jego następstwie aktualizuje się odpowiedzialność. W redakcji normy, posługując się w odniesieniu do określonego podmiotu terminem „jest odpowiedzialny”, ustawodawca (celowo lub przypadkowo) pomija fakt, iż podmiot ten jest jednocześnie – z punktu widzenia istoty stosunku cywilnoprawnego – pierwotnie „obowiązany” do naprawienia szkody.

Przedstawiona powyżej sytuacja daje się uogólnić na wszelkie przypadki stosunków cywilnoprawnych, w których ujawnia się mechanizm obligacyjny³⁷. Dług jest bowiem wyrazem powinności, a więc obowiązku określonego postępowania. Aby oczekiwanie realizacji tego obowiązku miało swój sens i prowadziło ostatecznie do możliwości „wymuszenia” spełnienia przez dłużnika świadczenia zgodnie z treścią zobowiązania, musi mu towarzyszyć odpowiedzialność. Patrząc na powyższą zależność od strony uprawnionego, można powiedzieć, że odpowiedzialność występuje wszędzie tam, gdzie istnieje prawo do domagania się przez uprawnionego spełnienia świadczenia (wierzytelności) od innego podmiotu,

³⁶ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu*, 2014, s. 4.

³⁷ Por. Z. Banaszczyk, w: M. Saffan (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 961 i n.

a z tym uprawnieniem skorelowany jest obowiązek tego podmiotu (dług). Prawna doniosłość omawianej relacji wyraża się w tym, że obowiązkowi temu towarzyszy odpowiedzialność, która umożliwia, w konsekwencji sprzecznego z treścią stosunku prawnego zachowania się obowiązanego, przymusowe zaspokojenie wierzyciela z majątku dłużnika. Odpowiedzialność jest więc takim stanem rzeczy, w którym cały: obecny i przyszły majątek dłużnika (obowiązanego), jest otwarty na skierowany na niego przymus państwowy, zmierzający do zaspokojenia prawnie usprawiedliwionego interesu wierzyciela (uprawnionego).

Odpowiedzialność jest zatem ściśle związana z obowiązkiem, który przez owo współistnienie nabiera prawnie doniosłego charakteru, pozwalającego na określenie go mianem „obowiązku prawnego”³⁸. W momencie wygaśnięcia odpowiedzialności obowiązek ten albo przekształca się w obowiązek moralny (zobowiązanie naturalne), albo wygaśnie (np. wygaśnięcie roszczenia w przypadku upływu terminu zawitego).

11. W tym miejscu należy wskazać, iż na pewnym poziomie ogólności istnieje potrzeba jednorodnego rozumienia pojęcia odpowiedzialności, jako zjawiska prawnego wspólnego dla różnych dziedzin prawa, i to dziedzin mających tak różną naturę, jak prawo publiczne i prawo prywatne. Dotychczasowe dokonania teorii prawa, a także teorii prawa cywilnego, pozwalają na postawienie tezy, że wypracowanie jednorodnego pojęcia odpowiedzialności prawnej, a później konsekwentne wdrożenie jej do systemu prawa wydaje się po prostu zbędne, a trudno jednoznacznie powiedzieć, czy możliwe. Natomiast celowe wydaje się jednorodne spojrzenie na problem odpowiedzialności w poszczególnych gałęziach prawa, w których normy nakierowane są na realizację tożsamyh celów społecznych i pełnią te same funkcje. Jeżeli więc normy prawa cywilnego w swoim podstawowym zakresie nakierowane są na organizowanie społecznych form wymiany dóbr i usług, przyjmując określoną metodę regulacji (zasada równorzędności podmiotów), to objęte regulacją cywilnoprawną dziedziny niebędące przejawami owej wymiany (np. naprawienie szkód wyrządzonych czynami niedozwolonymi) powinny być pojmowane w podobny sposób. Siatka pojęciowa powinna być więc w tych przypadkach spójna i jednorodna³⁹.

³⁸ Dla porządku należy zwrócić w tym miejscu uwagę na fakt, iż przedstawiona analiza nie obejmuje wyjątkowych przecieży w prawie cywilnym przypadków istnienia odpowiedzialności bez długu. Co do tych ostatnich przypadków por. więcej Z. Banaszczyk, w: M. Safjan (red.), System Prawa Prywatnego, t. 1, s. 966–967 i powołana tam literatura.

³⁹ Pojęcie odpowiedzialności dłużnika za niewykonanie zobowiązania wynikającego z umowy powinno być rozumiane tak samo, jak pojęcie odpowiedzialności sprawcy szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym; por. w tym zakresie – choć w nieco innym znaczeniu – M. Kaliński, Szkodna na mieniu, 2014, s. 30.

12. Dla stworzenia modelu odpowiedzialności odszkodowawczej władzy publicznej skorzystano w naturalny sposób z konstrukcji odpowiedzialności cywilnoprawnej, ponieważ tak państwo, jak i inne podmioty odpowiedzialne są w szerokim zakresie podmiotami stosunków cywilnoprawnych, a obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej realizacją funkcji władczych jest w nowoczesnych, demokratycznych systemach prawnych ujmowany jako zaprzeczenie władczej pozycji państwa i innych podmiotów wykonujących władzę publiczną.

§ 2. Odpowiedzialność odszkodowawcza

I. Uwagi ogólne

13. Analizując powszechnie występujące w doktrynie i orzecznictwie określenie „odpowiedzialność odszkodowawcza”, które nie jest przecież terminem ustawowym, ale przez powszechność użycia nabiera istotnego znaczenia w zakresie stosowania prawa, należy odpowiedzieć na pytanie, czym jest odpowiedzialność odszkodowawcza oraz w jakiej relacji pozostaje ona do odpowiedzialności cywilnej. Ocena wzajemnej relacji między pojęciami odpowiedzialności cywilnej a odpowiedzialności odszkodowawczej ma istotne znaczenie chociażby dla oceny tego, czy do świadczeń odszkodowawczych przewidzianych w przepisach różnych dziedzin prawa można stosować ogólne zasady wynikające z art. 361–363 KC⁴⁰.

14. Na gruncie polskiego prawa cywilnego – co najmniej od czasu opublikowania przez *W. Warkalło* monografii dotyczącej omawianej problematyki⁴¹ – prezentowane było stanowisko, że „obowiązek dania (świadczenia) odszkodowania wyczerpuje treść pojęciową odpowiedzialności odszkodowawczej”⁴², przy czym przyjmowano także za nim, że odpowiedzialność odszkodowawcza wykracza poza ramy odpowiedzialności cywilnej, nie zawsze będąc jej częścią składową⁴³.

⁴⁰ Jak słusznie wskazuje *M. Kaliński*, *Szkoda na mieniu*, 2014, s. 5, rozstrzygnięcie powyższego problemu rzutuje na takie kwestie, jak przedawnienie czy dopuszczalność drogi sądowej.

⁴¹ *W. Warkalło*, *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*, Warszawa 1962 (drugie wydanie, do którego odwołuję się w pracy, ukazało się w 1972 r.).

⁴² *W. Warkalło*, *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, 1972, s. 13.

⁴³ Tamże, s. 101; *Z. Brodecki*, *Obowiązek naprawiania szkód o rozmiarach katastrofalnych*, Gdańsk 1978, s. 57; *A. Agopszowicz*, *Glosa do uchw. SN z 20.5.1969 r., III CZP 20/69, OSPiKA 1970, Nr 12, poz. 246*, s. 527.

W tym znaczeniu powyższe stanowisko odwołuje się do jednego tylko aspektu owej odpowiedzialności, jakim jest określenie obowiązku powinnego zachowania się podmiotu wyznaczonego treścią normy prawnej, wyrażającego się w powinności naprawienia szkody przez przywrócenie stanu poprzedniego lub zapłatę określonej kwoty pieniężnej. Takie ujęcie musi być z natury rzeczy uznane za niepełne, jeżeli zważy się na fakt, iż aby taki obowiązek miał charakter prawny, musi mu towarzyszyć możliwość przymusowej jego realizacji.

Nie usprawiedliwia więc zastosowanego przez *W. Warkalło* ograniczenia stwierdzenie, że wszystkie przypadki odpowiedzialności odszkodowawczej łączy jedna cecha, jaką jest pojawienie się obowiązku świadczenia zmierzającego do naprawienia szkody⁴⁴. Odpowiedzialność prawna (a jedynie o takiej może być tu mowa) wyraża się bowiem w możliwości stosowania przymusu państwowego. Jak słusznie zauważył *T. Dybowski*, istota odpowiedzialności odszkodowawczej polega na „możliwości zaspokojenia roszczenia wierzyciela powstałego z tytułu odniesionej przez niego szkody w drodze egzekucji z majątku osoby, której ta szkoda przez normy prawne została przypisana”⁴⁵.

Powyższe pozwala na spostrzeżenie, że ograniczenie pojęcia „odpowiedzialność odszkodowawcza” jedynie do obowiązku świadczenia odszkodowania jest przejawem zastosowania analizowanego poprzednio skrótu myślowego, który wystąpił w redakcjach przepisów ustawy (por. uwagi zawarte w § 1).

Nie można także przyjąć za miarodajne stanowiska, zgodnie z którym odpowiedzialność odszkodowawcza nie zawsze musi być rodzajem odpowiedzialności cywilnej, skoro niejednokrotnie obowiązek naprawienia szkody pojawia się w aktach normatywnych zaliczanych do innych gałęzi prawa, w tym także prawa publicznego⁴⁶. Miałyby to zdaniem zwolenników takiego poglądu przemawiać za tezą, że w takich przypadkach powstaje inny, nie cywilny, stosunek prawny⁴⁷. O zaliczeniu przepisu do danej gałęzi prawa nie może jednak decydować jego lokata, ale zastosowana przez ustawodawcę metoda regulacji⁴⁸. Jeżeli stosunek prawny między poszkodowanym a osobą obowiązana do naprawienia szkody jest

⁴⁴ *M. Kaliński*, *Szkoda na mieniu*, 2014, s. 1.

⁴⁵ *T. Dybowski*, w: *Z. Radwański* (red.), *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, s. 167. Por. *R. Longchamps de Bérier*, *Zobowiązania*, s. 21; *K. Zagrobelny*, *O okolicznościach kształtujących odszkodowawczą odpowiedzialność dłużnika*, w: *P. Machnikowski* (red.), *Odpowiedzialność w prawie cywilnym*, AUWr 2006, Prawo, Nr CCC, s. 272–273.

⁴⁶ *W. Warkalło*, *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, 1972, s. 103.

⁴⁷ *E. Smoktunowicz*, *Odpowiedzialność za szkodę górnictwem*, PiP 1962, Nr 7, s. 82; *J.S. Langrod*, *Instytucje prawa administracyjnego. Zarys części ogólnej*, t. I, Kraków 1948, s. 55 i n.; *M. Kaliński*, *Szkoda na mieniu*, 2014, s. 5–6.

⁴⁸ Por. np. *A. Stelmachowski*, *Zarys teorii*, s. 35 i n.; *Z. Radwański*, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 6; *E. Skowrońska-Bocian*, *Prawo cywilne*, s. 15 i n.